

Magyarország geopolitikai helyzete Európában

LENDVAI L. FERENC

Hogy Magyarország mindig Európához és az európai kultúrához tartozott és tartozik ma is, egy triviális értelemben magától értetődik: legalábbis akkor, ha Európán nemcsak Nyugat-Európát (az Európai Gazdasági Közösséget vagy az Európai Uniót), hanem a hagyományosan így nevezett geopolitikai és geokulturális egységet, az európai kontinenst értjük. Kérdés lehet azonban, hogy mit jelent voltaképpen Európához tartozni, s hogy hol helyezkedünk el benne. A hagyományos értelemben vett Európa a Nyugat-Római Birodalom bukása után a Kelet-Római Birodalom bukásáig terjedő időben (tehát az ún. középkorban) nagyjából ezer esztendő alatt építette ki magát rendszerré, az ún. *Respublica Christiana* rendszerévé. Az újkor kezdetekor, melyet a magam részéről a régebbi tradíció szerint Amerika fölfedezésétől vélek leginkább datálhatónak – közvetlen előzményként Konstantinápoly elestét, közvetlen következményként a reformáció kezdetét és a Német-Római Birodalom fölbomlásának megindulását tekintve –, Európa már készen van: létrejött lényegében minden államalakulata, vagy legalábbis azok keretei. Ami viszont Nyugat-Róma bukása előtt létezett (tehát az ókorban), nem ismerte a mai értelemben vett, voltaképpeni Európát: akkor az ún. Európa csak az antik világnak, a Mediterráneumnak a Helléspontostól nyugatra eső része volt, szemben a tőle keletre eső ún. Ázsiával (amit ma Kis-Ázsiának és Elő-Ázsiának nevezünk). A Mediterráneum mag-területei Hellász és Itália voltak (eleinte voltaképpen a keleti civilizációk peremterületei), törzsterületének pedig a Római Birodalom területét tekinthetjük Julius Caesar galliai hódításainak megkezdése előtt. Az ezután meghódított atlanti és ázsiai területek a Mediterráneum peremterületei voltak: az ázsiai területek, az ún. Oriens az arab hódítással szakadtak le, az atlanti területek, az ún. Occidens a germán népvándorlással (Ibériát azután a bizánci Belizár és az arab/mór Tarik reintegrálta a Mediterráneumba). Az újonnan kialakuló Európa mag-területévé a korábbi atlanti peremterület, az Occidens szervezte meg magát a Frank Birodalom keretei között. Nagyjából Kr. u. 1000-ig alakulnak ki a Frank-Római Császárság utód- és szatellit-államai, északkelet felé körülbelül az Odera, délkelet felé a Lajta vonaláig, s ekkoriban kezdődik meg e vonalon túl is a keresztény államok szerveződése. Kialakulásában a szimbolikus Odera-Lajta-vonal tekinthető tehát az új geopolitikai struktúrán belül a Nyugat- és Kelet-Európa közötti határvonalnak – és aligha tekinthetjük véletlennek, hogy ez a határvonal ma is ugyanúgy fennáll, olyannyira, hogy gyakran még ma is, mint 1945 óta szokás volt, csak a nyugat-európai területet nevezik Európának.

Vizsgáljuk meg mindemellett közelebbről is Európa geokulturális fogalmát és – ami ezzel összefügg – az európai régiók geopolitikai határait. Ehhez azonban mindenképpen előre kell bocsátanunk néhány módszertani megfontolást.

(1) Az első, hogy a földrajzilag megvonható határok a történelem során számtalan ingadozást mutatnak, s gyakorlatilag szinte sohasem esnek egybe az elvileg fixálható földrajzi határral. Aligha vitatható például, hogy a Pireneusok eléggé egyértelmű határt képez Gallia/Franciaország és Hispánia/Spanyolország között: e határt mégsem tartották tiszteletben sem a vizigót, sem az arab/mór, sem a frank/francia hódítók.

(2) A második, hogy gyakran tisztán földrajzi szempontból is nehéz határt vonni: sokszor az ideálisnak nevezhető, vízválasztó hegységek sem adnak egyértelmű elhatárolódást; máskor a partjaikat inkább összekötő folyók is tartós elhatárolást képeznek, ilyenkor persze általában geológiai törésvonalon futva. Az előbbire példa, hogy Germánia és Itália között a határ csak sokára került föl a Brennerre, vagy hogy Erdély és a Román-alföld között nincs vízválasztó; az utóbbira, hogy a Duna mind Románia és Bulgária között, mind a Dunántúl és az Alföld között makacs perzisztenciával rendelkező határvonalat képez a Moesia-i illetve a Pannóniai-medencén belül.

(3) A harmadik, hogy a határok mindig valaminek, tudniillik valamilyen földrajzi térségnek a határai, amely térségnek mindig van valamely belső szervező elve: hogy ugyanis az ott élő és egy kommunikációs közösséget képező emberek egy alföldet, egy medencét, egy völgyet a saját életterükként használnak, s ezekből azután nagyobb társadalmi életterek, földrajzi térségek és régiók is fölépülhetnek, és csak ezeknek az élettereknek, térségeknek és régióknak a lehetőleg magától adódó elhatárolódásait kereshetjük, amikor határokról beszélünk. Megtehetnénk mondjuk, hogy a Körösön inneni és Körösön túli Tiszántúlról beszéljünk; ha azonban az elhatárolás által nem kapunk valamily módon szervesen összeálló térségeket, az elhatárolás nyilvánvalóan értelmetlen és így fölösleges lesz.

(4) Végül a negyedik megfontolás, hogy a technika fejlődésével természetszerűleg csökken ugyan a földrajzi tényezők – s így az elhatárolódások – szerepe, ám ez nem jelenti azt, hogy megszűnik is e szerep: a technika pénzbe kerül, a földrajzi távolságokat és elhatárolásokat úgymond tetszés szerint legyűrő technika pedig különösen sok pénzbe kerül. Ha egy québeci francia a hivatalos, az üzleti vagy éppen mindennapi ügyeit mindenáron Le Havre-ban akarná intézni, az a mai technika igénybevételével ugyan lehetséges lenne, de sokkal bonyolultabban és főleg drágábban, mintha mindezt ott helyben, vagy Montréalban, vagy akár a gyűlölt Ottawában tenné.

Pillantunk most Európa térképére, s határoljuk körül a térséget! Tradicionális, a néhai De Gaulle tábornok által szívesen fölemlgetett határokként ott látjuk nyugaton az Atlanti-óceánt, keleten meg az Urál-hegységet – bár Európa bizonyos értelemben mindkettőn túl folytatódik, s az így fölfogott, nevezzük így: Nagy-Európa, mint mondani szokás, Vancouvertól Vlagyivosztokig terjed. Mi azonban itt a szűkebb értelemben fogunk Európáról beszélni. Kérdés továbbá, hogy valóban az Urált tekintsük-e határnak, s így ideszámítsuk-e Oroszországot. Ez ellen két érv szól. Az egyik, hogy történelme során Oroszország sok ázsiai jellegű vonást vett magára, a másik, hogy még ma is megvannak szibériai érdekeltségei. A másoddal kezdve, talán merésznek tűnő, de nem abszurd gondolat, hogy Szibéria a jövőben elváljon

Oroszországtól – mindenesetre ma is nyilvánvalóan nagyobbak a különbségek az ún. európai és az ún. ázsiai Oroszország között, mint Oroszország és Belorusszia, ill. Ukrajna vagy akár a Balkán között, s ezeket tudtommal senki nem akarja kirekeszteni Európából. (Legalábbis amennyiben nem kívánunk visszatérni Metternich gonosz *bon mot*-jához, miszerint Ázsia a bécsi Landstrasse végén kezdődik – elégtételünként szolgálhat, hogy újkeletű német rosszmájúságok szerint Innsbrucknál vagy Münchennél.) És ezzel voltaképpen az első ellenvetésre is válaszoltunk. Nehezebb ügy viszont Törökország problémája. Törökország társadalmi és politikai viszonyai messzemenően elmaradottak (ami igencsak és igen hosszú idő óta hátráltatja fölvételét az Európai Unióba), sőt, a törökök már eleve mint ázsiai hódítók jelentek meg Európában. Mégis amellett érvelek, hogy az európai térséghez számítsuk az országot. Egy külső és egy belső szempont szól emellett. A külső szempont, hogy Törökország a geopolitikai helyzete folytán két oldalról is szorosan kötődik Európához: mind nyugaton – Isztambul és a körülötte még megmaradt Rumélia vagy akár történetileg Iónia –, mind pedig keleten, Transzkaukázia révén. A belső szempont, hogy a török állam és a török közvélemény ideológiája szerint már a régi Oszmán Birodalom is voltaképpen a Kelet-Római Birodalom örökébe lépett, a mai Törökország pedig Atatürk reformjai nyomán (ahol is kiemelkedő jelentősége van a latin betűs írásra térésnek) tudatosan igyekszik europaizálódni.

Szándékosan mellőztem az ímént egy kézenfekvő és plauzibilis ellenvetést Törökország európaiságával kapcsolatban – hogy ti. a török nép nem keresztény. Európaiság és kereszténység viszonya ugyanis messzebbre ható, általános jellegű, elvi kérdés. Magam is azt állítottam fentebb a bevezetésben, hogy Európa a középkorban a Respublica Christiana keretében szervezte meg és teljesítette ki magát. S ez így is van és így igaz: a megszerveződésre és a középkori identitásra – ámde nem a további, újkori fejlődésre nézve.

Vegyünk ennek megértéséhez először máshonnan egy szemléltető példát. Az ókori görögök azt tekintették hellénnek, aki hitt az olymposi istenekben, s részt vett kultuszaikban és a hozzájuk kapcsolódó olympiai játékokon. A hit és a kultuszokban való részvétel eleinte minden bizonnyal őszinte volt. A későbbiekben azonban, amikor az eleaiak és a szofisták valláskritikája megrendítette a hagyományos istenhitet, a helyzet megváltozott. Szókratészt azzal a váddal ítélték el, hogy új isteneket akar behozni – hogy Platón hitt-e a hagyományos vallás isteneiben, vagy csak a *démiurgosban*, aligha dönthető el bizonyossággal, s hogy Arisztotelész az Első Mozgató mellett Zeuszban és Apollónban is hitt volna, több, mint kétséges. Vajon Xenophanész és Parmenidész, Prótágorasz és Szókratész, Platón és Arisztotelész ne lettek volna görögök? Jóformán még a kérdés fölvetése is nevetséges. A mitológia kereteiben létrejött és megalapozott görög kultúra nyilvánvalóan mértékadó maradt számukra, tehát nyilvánvalóan görögök voltak; s ugyanezen médium révén tudott később több mediterrán nép hellenizálódni.

Hasonló a helyzet a kereszténységgel. A kereszténység szelleme és a keresztény kultúrához tartozás már a középkorban sem pusztán a vallási formák betartását jelentette, hanem jelentett egyszersmind egy társadalmi és politikai műveltséget, mint amilyen például a rendiség szabadságainak vagy a skolasztika tudományosságának tisztelete. A modern polgári (civil) társadalom és a modern filozófia a rendiségből,

illetőleg a skolasztikából nőtt ki, közben azonban szekularizált formákat öltött, melyek összefoglalóan a fölvilágosodás rendszerében tetőztek. A keresztény tradíció persze része maradt a fölvilágosodás utáni modern európai kultúrának is: hogyan is érthetnének meg az európai művészetet és filozófiát a bibliai és keresztény gondolatvilág ismerete és tisztellete nélkül? Ámde ez nem jelenti azt, hogy minden – Nietzsche szavaival – „jó európainak” csakugyan el is kell hinnie mindazt, amit a Hiszekegyben esetleg bármikor föl tudna egyébként mondani. Mármost az, aki szerint Spinoza és Voltaire, Nietzsche és Marx (hogy csak a legkirívóbb példákra utaljak) nem voltak európaiak, mert nem voltak hívő keresztények – nos, aki ezt állítja, az keresztény lehet ugyan egy középkori értelemben, éppúgy, mint ma egy etiópai kopt vagy egy indiai tamás-keresztény, de az európaisághoz éppúgy nincs köze, mint emezeknek. Viszont egy Európában élő muzulmán (mondjuk egy bosnyák) ha valóban igyekszik elsajátítani az európaiság szellemét, igenis a szellemi Európához fog tartozni. Törökországon sem a keresztény vallást, hanem az emberi jogok következetes betartását kéri számon az Európai Unióba való belépés föltételéül.

A középkori Európa tehát a kereszténységgel, ám az újkori Európa már a szekularizált kereszténységgel és a fölvilágosodással identifikálható.

Körülhatároltuk és identifikáltuk tehát Európát, s közben azt is láttuk, hogy történetileg legalább három nagy régió különböztethető meg benne: a Mediterráneum, valamint Nyugat- és Kelet-Európa. Mivel pedig, mint mondtuk, minden földrajzi tér a benne tevékenykedő emberek élettere, nyilván van a térségek mindegyikében valami olyan, ami e tevékenység számára sajátos föltételeket ad. Már Bodin, Montesquieu és Smith rámutattak, hogy az ún. földrajzi környezet, tehát az élettér szempontjából az emberi tevékenységet leginkább befolyásoló tényezők az éghajlati zóna és a tengerhez való viszony. Nos, e befolyásoló tényezők mindhárom nagy régióban egyértelműen megmutatkoznak. A Mediterráneum mondhatni *per definitionem* a Földközi-tenger és a mediterrán éghajlat területe: az olajfa-kultúra északi határa nagyjából kijelöli általában a mediterrán kultúra törzsterületének északi határát is. Nyugat-Európa az atlanti-óceáni térség, erős tengerre utaltsággal s az ún. óceánikus éghajlattal; ennek megfelelően pedig belterjes mezőgazdasággal és hozzá kapcsolódó iparral. Kelet-Európa a kontinens belső területe a tengerektől meglehetősen elzártan s a jellegzetes kontinentális éghajlattal – termelési módjára alapvetően az extenzív növénytermelés és állattartás jellemző. A három nagy régió tehát nem pusztán történeti jellegű; történeti elkülönülésük valóban erőteljes földrajzi alapokkal is bír.

A történeti változások azonban két – egymással szorosan összefüggő és földrajzilag szintén megalapozott – módosuláshoz vezettek ebben a szerkezetben. Az egyik, hogy míg az ókorban a Dél és az Észak közötti különbség volt az alapvetően jellemző, a középkor folyamán, Európa kiépülésének következményeként ez megváltozott, s az újkorra alapvetően jellemző különbség már egyértelműen a Nyugat és a Kelet közötti. Ennek magyarázata csak részben az, hogy a levantei kereskedelem meghatározó voltának helyét folyamatosan és egyre inkább az atlanti-óceáni kereskedelem foglalta el. Fontosabb, hogy a népvándorlás során nemcsak Nyugat-Róma került szerves kapcsolatba a nyugat-európai germán népekkel úgy, hogy őket közben alapvetően befolyásolta, hanem Kelet-Róma is hasonlóképpen a kelet-európai

szlávokkal. A Diocletianus–Constantinus–Theodosius-féle fölöstások után tehát – és ez a másik módosulás – a mediterrán térség végleg fölöszlott egy hellenizált keleti és egy romanizált nyugati részre, s a keleti résznek erősebbek voltak a kapcsolatai Kelet-, a nyugatinak pedig Nyugat-Európával, mint egymással. Bár véletlenszerű körülmények okozták, mégis szükségszerű volt, hogy az 1054-es szkizma a keleti görög és a nyugati latin kereszténység területeire ossza meg egész Európát – keleti felén a görög patriarchális és etnocentrikus, nyugati felén a római civil- és államcentrikus hagyományok túlsúlyos érvényesülésével.

Négy nagy régióknak van így: Nyugat-Európa és hozzá kapcsolódóan Délnyugat-Európa, illetőleg Kelet-Európa és hozzá kapcsolódóan Délkelet-Európa. Nyugat-Európa az alapvetően germán atlanti térség, melynek földrajzi alapját az ősi tönkök, valamint a kaledóniai és variszkszi röghegységek adják meg: vitathatatlanul itt helyezkedik el Skandinávia – melyet a Golf-áram közismert hatásai miatt fölösleges elkülönítenünk Észak-Európaként –, a Brit-szigetek és Franciaország (bár itt a romanikus–provenszál *Midí* mediterrán jellegű, a germán–frank *Íle-de-France* szerepe a domináns). Az alapvetően szláv Kelet-Európa földrajzi alapja a Nagy-kelet-európai-tábla: vitathatatlanul ezen fekszik az európai Oroszország, együtt Belorussziával és Ukrajnával (tehát az egykori Rusz). A romanizált hagyományú Dél-Nyugat-Európa és a hellenizált hagyományú Dél-Kelet-Európa földrajzi alapját az Eurázsiai hegyrendszer fiatal lánchegységei, a Pireneusok és a Baetikai-Kordillerák, az Alpok és az Appenninek, illetőleg a Kárpátok és a Dinári–Balkán-hegyrendszer, a Kaukázus és a Pontus/Taurus képezik: vitathatatlanul idetartozik Spanyolország és Portugália, Itália és Görögország, Törökország és Transzkaukázia. Szándékosan nem említettem a régiócentrumok között fekvő országokat, hogy így megvizsgálhassam egy Közép-Európa elkülönítésének lehetőségét.

Közép-Európa fogalma a 19–20. század fordulóján került be előbb a német, majd az európai köztudatba. Gazdasági háttérét – Friedrich List korábbi elképzelései nyomán – Caprivi kancellár kereskedelempolitikája, politikai háttérét a Bismarck által létrehozott Hármass szövetség alapozta meg. Mindennek nyomán alakult meg 1904-ben a *Mitteuropäischer Wirtschaftsverein*, majd jelent meg két alapvető elméleti munka ugyanebben a tárgyban és ugyanabban az évben: Konrad Kretschmertől a *Historische Geographie von Mitteleuropa* és Joseph Partschtól a *Mitteleuropa*. Ennek nyomán Közép-Európán (*Mitteleuropa*) a Nyugattól elforduló különúton (*Sonderweg*) járó német, valamint a német gazdasági és kulturális befolyás körébe vont egyéb államokat (*Ostmitteleuropa* – Kelet-Közép-Európa) kezdték érteni, eleinte szűkebb, majd egyre tágabb értelemben. Egy tágabb „*Mitteleuropa*” megalkotása volt valójában az első világháborús német hadicél, amint azt Bethmann-Hollweg kancellár a háború kezdetén papírra is vetette, s amelynek jegyében Friedrich Naumann megírta szép és nagy hatású utópiáját egy német vezetésű, de mégis szabadon szövetkezett közép-európai egyesülésről – amit aztán a második világháborúban Hitler brutális erőszakkal próbált megvalósítani. A mindkét világháborúban vesztes Németország ma nem ábrándozik semmiféle *Sonderweg*ről vagy *Mitteleuropá*ról földrajzilag és történelmileg teljesen adekvát módon a Nyugat része, ahogyan az volt mindig is a már régóta odafordult Németalföld és Svájc, s az a gazdasági és kulturális *Anschluss* révén Ausztria is.

A második világháború után csak a szovjet befolyási övezetbe került országoknak az orosz gazdasági és kulturális gyarmatosítással szembeni tiltakozása egyik jeleként bukkant föl újra, terjedt el szélesebb körben, s tartja magát ma is – főleg az osztrák-magyar utódállamokban – a népszerűségi listákon Közép-Európa fogalma, elsősorban Milan Kundera, Czeslaw Milosz és Konrád György írásai nyomán. A fogalom jelentése azonban náluk módosult. Németországot a Nyugathoz tartozónak tekintik, legföljebb Ausztriát számítva nosztalgikusan ide: Közép-Európán azt a zónát értik, amelyet a német geopolitikusok „*Zwischeneuropa*” (Köztes-Európa) névvel jelöltek, mivel azokat az országokat nevezték összefoglalóan így, melyek Németország és Oroszország között helyezkednek el.

Ebben az ily módon már eleve negatív meghatározott zónában első ránézésre is rendkívül különböző országok találhatók. Az egyik országcsoport a balti-tengeri országok csoportja. Közülük Finnország a Fenno-karéliei tönkön fekszik, geográfiailag és etnikailag a Kelet-európai táblához csatlakozva; ámde mint eredetileg svéd gyarmat attól kulturálisan elkülönülve s az orosz hódítás után autonómiát és függetlenséget kiharcolva: vagy etnikailag elkülönülten Skandináviához, vagy kulturálisan elkülönülten Kelet-Európához tartozik. Észtország, Lettország és Litvánia földrajzilag teljesen a Kelet-európai-táblán fekszenek, körülbelül úgy válvá le Oroszországról, mint Németalföld nyugaton Németországról; skandináv és német gyarmatosítás nyomán krisztianizálódtak és civilizálódtak, s így hányódtak a dán, a svéd, a német, a lengyel és az orosz uralom között: végre önállósulva legszívesebben Skandinávia felé orientálódnának, de ez nem változtat a tényen, hogy földrajzi helyzetük Lengyelországgal és Oroszországgal kapcsolja össze – miközben kultúrájuk persze el is különíti – őket. Lengyelország (az egykori Poroszfölddel, volt vazallus, ma orosz uralom alatt álló tartományával együtt) nagyrészt mai határai között is a Kelet-európai táblán fekszik, de mivel átmeneti jellegű földrajzi viszonyai az Oderán-túli német területekkel is rokonságot mutatnak, határai állandó történelmi ingadozásban voltak, a mérhetetlen expanzivitástól az önálló állami lét elvesztéséig; s bár a római katolikus államvallás kulturálisan mindig alapvetően elkülönítette a lutheránus poroszoktól és az ortodox oroszoktól, az eredetileg német hűbéres államként létrejött Lengyelország a *Mittleuropa*-tervnek mindenesetre elsőszámú célpontja volt. Végül a térséghez lazán kapcsolódó, eredetileg szintén német vazallusként létrejött és egész történelme során a Német-Római Birodalomhoz (**nem** Ausztriához!) tartozott Csehország földrajzilag és gazdaságilag ma is teljesen Németországhoz kapcsolódik, csupán etnikailag nem – ha tehát nem *Mittleuropa*, úgy Németországgal együtt Nyugat-Európa része.

A zóna másik országcsoportja a Kárpátoktól délre fekszik, és részben az Adriai-, részben a Fekete-tengerrel áll kapcsolatban. Ezek az országok és tartományok két alcsoportba sorolhatók. Az egyik a Duna-völgy kettős medencéje, a másik a tőle délebbre elhelyezkedő Dinári-Balkán-hegyrendszer medencéscsoportja. A Kárpát-Duna-medencében helyezkednek el a történelmi (Nagy-)Magyarország utódállamai: Magyarország valamint Burgenland és a Vajdaság/Bánság (az egykori Alsó-Magyarország részei), továbbá Szlovákia és Kárpátalja (az egykori Felső-Magyarország részei), végül Erdély. A Balkán-Duna-medencében helyezkednek el a régi román államok: a volt Románország (régiesen Oláhország) illetve Moldova – ma Romániához és Moldáviához tartozóan. A Kárpát-Duna-medence dél felé, a Balkán-Duna-

medence kelet felé nyitott, s ez a történelem során számos konfliktus forrása lett, bár a magyar illetve a román nyelv itteni rokonalansága etnikailag eléggé elkülönítette a területet a földrajzilag amúgy is Itália és Bizánc felé tájékozódó délszláv illetőleg a Novgorod és Moszkva felé tájékozódó ukrán területektől. A Dinaridák medencéiben helyezkednek el a délszláv országok és tartományok, mintegy a Száva völgyére fölfűzve és kijáráttal az Adriára: Szlovénia és Isztria, Horvátország és Dalmácia, Bosznia és Hercegovina, Szerbia és Montenegró (Crnagora, magyarosan talán Csernagorának mondhatnánk) – földrajzilag bár kapcsolódva, de etnikailag és kulturálisan zűrzavaros módon elkülönülve egymástól. A Dinári- és Balkán-hegység összekapcsolódásánál bonyolult zártsággal helyezkedik el Makedónia (vagy ha mindenáron meg akarjuk különböztetni az ógörög államtól, Makedon-Szlávia); ettől keletre, a Fekete-tenger felé a rokon Bulgária húzódik le, még bonyolultabb módon egyesítve a hegység medencéit a csatlakozó völgyekkel és platókkal; nyugat felé meg, az Adriára, a földrajzilag egyszerűbb, de etno-kulturális szempontból mérhetetlenül bonyolult Albánia, megoszolva a latin és görög kereszténység és az iszlám között, s az irredenta Metokhijával (etnikailag ma már Koszovó is albán, de földrajzilag Szerbia része).

Ugyan mi kapcsolhatná egységbe ezt a mozaikszerűen tarka, széthúzó és széteső térséget? Semmi – kivéve egy külső nagyhatalmi hódítást. Ilyen volt a balti országcsoport esetében a cári Orosz Birodalom (csak Csehország maradt ki belőle) és a hitleri Nagynémet Birodalom (csak Finnország maradt ki belőle). És ilyen volt a dunai–balkáni országcsoport esetében a Bizánci, majd örökébe lépve az Oszmán Birodalom. Bizánc kulturális hatásai és politikai csápjai elértek Magyarorszáig is; az Oszmán Birodalom pedig meghódította az egész félszigetet és a Duna-völgy központi részét, vazallus állammá téve Románországot, Moldovát, Erdélyt és egy időre Felső-Magyarországot – sőt az 1683-as mélypontra Alsó-Magyarország rendjei is behódoltak a Bécs ellen vonuló oszmán hatalomnak.

Közép-Európa **mint régió** tehát nem létezik, nem létezett, s a föntebbiek alapján bizvást kimondhatjuk, hogy nem is fog létezni soha: egyszerűen mert nincs semmiféle földrajzi alapja. A három, gyakran összekapcsolt „közép-európai” állam közül Lengyelország – az egész balti térséggel együtt – Kelet-Európához; Csehország (melyet csak újabb duna-völgyi, osztrák és szlovák összeköttetései kapcsolnak ide) Nyugat-Európához; végül a történelmi és a mai Magyarország egyaránt Délkelet-Európához tartozik. Az európai (nemcsak a német) közvélekedés mindig is a Balkánhoz vagy a „*Südostrum*”-hoz sorolta a Kárpát–Duna-medencét, ami ellen mi persze mindig sértődötten tiltakoztunk. Fölöslegesen: hiszen a Duna-völgy úgy viszonyul a Balkánhoz – mint föntebb talán sikerült bemutatnom – ahogyan a Pó-völgy Itáliához, azt pedig igazán mindenki tudja, hogy van különbség Piemont és Szicília között... (Az Alpok és a Kárpátok elválasztó-funkciója abban eltérő, hogy az Alpok medencéi és völgyei északra, a Kárpátoké viszont délre nyílnak.) Valami azért mégis összekapcsolja az említett országokat: a földrajzban oly gyakori átmeneti jelleg, a *glacis*-szituáció. Ahogyan Finnország Skandinávián belül és Csehország Germánián belül egy keleti zárvány, ugyanúgy Lengyelország Kelet-Európán belül és Magyarország Dél-Kelet-Európán belül egy nyugati *glacis*. És ebben a határozatlan formában akár még Közép-Európa valamiféle létezése is föltételezhető: ugyanis mint

egy körülhatárolhatatlan és meghatározhatatlan átmeneti térség valahol Európa közepén. Tehát nem mint pozitíve meghatározott „*Mitteleuropa*” vagy negatíve meghatározott „*Zwischeneuropa*”, hanem mint meghatározatlan „*Zentraleuropa*”.

Az említett átmenetek hasonlóságai persze nem tisztán „földrajzi”, vagyis nem pusztán természetföldrajzi tényezőkből adódnak: a társadalom- és kultúrföldrajz tényezői játszanak itt szerepet. Lengyelország és Magyarország – egyfelől – nem érték el a társadalmi és kulturális fejlettség nyugati (porosz-német illetve osztrák-német) színvonalát, hanem viszonyaik alapvető kérdésekben a tipikus kelet-európai viszonyokhoz voltak hasonlóak: a paraszti szabadság és áruterelés elmaradottsága, a városok fejletlensége és a városi polgárság gyöngesége, a nemesség nagy társadalmi súlya és politikai túlsúlya. Ugyanakkor – másfelől – e fejlettség még mindig jelentős pozitívumokat mutathatott föl az orosz vagy a balkáni viszonyokhoz képest, ahol a Nyugattól való elmaradottság mindezen vonásai még fokozottabb mértékben és az állami despotizmussal súlyosbítva voltak jelen. A nyugati rendi formák és a hozzájuk kapcsolódó latin kereszténység átvétele, de főleg a folyamatos érintkezés a nyugati civilizációval biztosított így a lengyel és magyar társadalom és állam számára egy relatív elkülönülést a totálisan keleties viszonyoktól: a nyugati *glacis*-jellegét Kelet-, illetve Délkelet-Európán belül.